

Større anmeldelser

Den danske elites politiske kultur i 1100-tallet

Af Helge Paludan

Lars Hermanson: *Släkt, vännar och makt. En studie av elitens politiska kultur i 1100-tallets Danmark. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg*, 24. (Göteborgs universitet, Historiska institutionen, 2000). 280 s.

1100-årene hører ikke til de nemme perioder i middelalderens danske historie. Vikingetiden var slut og Valdemarstiden endnu fremtid, da århundredet begyndte. Hvilken sprogbrug skal i anvendelse for at få det væsentlige sagt om styret, fra Erik Ejegod døde, til Valdemar Sejrs blev konge? Vil historikeren i tilgift bidrage med noget originalt nyt, som det helst skal være tilfældet i en doktorafhandling, bliver opgaven ikke just lettere af, at flere af fagets største afdøde fra Lauritz Weibull til Aksel E. Christensen i løbet af det 20. århundrede ytre deres velgennemtænkte mening om perioden. Hertil kommer, at vi må regne med, at alle anvendelige skrevne kilder er fundet, og at de i den seneste generation har været grundigt behandlet af så fortjenstfulde, stadigt aktive forskere som Inge Skovgaard-Petersen, Nanna Damsholt og Carsten Breengaard. Og som om det ikke var nok, fik emnet sin grundigste og aldrig overtrufne behandling allerede af Saxo Grammaticus, der må have været i sine bedste år, da 1100-tallet endte. At læse Saxo er altid en fornøjelse; men det kræver både forsker og forskningstid ligefrem at få originalt nyt ud af det.

Det sikreste er da at tage vejen over indfaldsvinklerne og terminologien. Her synes det for lyse hoveder stadig muligt på de kendte kilders grund at præstere resultater, som ikke ligner noget, der er set før. Det hænger blandt andet sammen med, at tidsånden ikke længere favoriserer dansk historieskrivnings guldaldertradition, som Erik Arup i 1925 sammenfattede i sine fyndord om 1100-årenes borgerkrige: »Alle disse kampe og voldsomme begivenheder er dog kun overfladen af Danmarks historie. I denne politiske overflade spillede de faa, der ved fødsel og stilling var sat til førere, kirkelige eller verdslige, tillige med de faatallige kredse af en overklasse, der var knyttet nær til dem; blot faa trin længere nede eller videre ud, og alle disse begivenheder faar kun den betydning, at de ødelagde, hindrede eller forsinkede det danske folks arbejde.« Derfor var Arup optimist, thi: »Trods alle afbrydelser skred den danske bondes daglige arbejde frem«, og resultaterne af hans indsats sås endnu i form af det dyrkede areal. Arup kommer derved til også at pege på historikernes problem ved år 2000: De tror ikke længere på bonden, landbruget og fremskridtet.

Det er blevet vanskeligere at relatere middelalderhistorien til værdier. Til en begyndelse kunne man gøre videnskaben til en værdi i sig selv. I et anfald af ungdommeligt overmod forsøgte nærværende anmelder i 1967 med en artikel at flytte et par kommaer på området og blev den erfaring rigere, at en særlig yd-

myghed i form af respekt for diskussionens begreber den gang stadig foreskrevet den, der ville høste nye afgrøder på forlængst opdyrket grund.

I 1998 havde Lars Hermanson fra Göteborg (f. 1967) det fornødne mod til at gøre sin forskerdebut på området med en artikel, der forholdt sig principielt respektløs over for autoriteter og stillede nye resultater i en ny tids ånd i udsigt. Hans nu foreliggende doktorafhandling mere end indfrier dette løfte.

Bogen handler om fine folk i krig og ikke om jævne folk på arbejde. Har nogen i Arups ånd noget mod det, må de klandre øjeblikkets tidsånd og ikke forfatteren. I sidste års nye bog om 1100-årene talte Michael Kræmmer om klan- og mafiavælde. At »elitens kultur«, analyseret i en af forfatteren selv formuleret terminologi, er på menuen i år, kan vel da næppe vække anstød, især ikke, når forfatteren tilmed synes at have øvet sig i overbærenhed. Den tidligere artikels ansats til arrogance i gengivelserne af hidtidig forskning synes i afhandlingen lagt bort til fordel for en kærlig veneration for de gamle og alle vore fejl. Men den, man elsker, tugter man; og Lars Hermanson må være kommet til at elske de danske middelalderhistorikere meget! Han tugter os stadig, men næppe mere, end vi har fortjent. Og hele tiden med henblik på, at kritikken skal være et middel til at opnå fagligt udbytte. På et område, hvor hver sten syntes vendt allerede, lykkes det ham på den måde at skabe virkelig nyt. Så lad det være fastslået: Lars Hermanson har skrevet en fremragende bog. (Forhåbentlig vil den omstændighed, at den er på svensk, ikke hindre, at den velskrevne bog kommer på de danske bibliotekers hylder).

Næppe alt er uangribeligt; men bogen bør blive en milepæl i forskningen. Et studium af Danmarks 1100-tal må fra år 2000 begynde med Hermanson. Originaliteten i Hermansons argumentation

kommer af hans blik for nye synsvinkler eller, anderledes udtrykt, hans talent for overraskende levningsslutninger, der gør ham fri af de middelalderlige historikers noget problematiske kildeværdi som berettere. Bogen lægger ud med en smuk ouverture. »Då man resar runt i det flacka danska landskapet blir man förr ellar senare varse hur medeltida kyrkor byggda i mörk sten avtecknar sig vid horisonten...«, lyder forfatterens poetiske første ord. Ved Sjællands vestkyst ligger den »storslagna femtorniga« teglkirke i Kalundborg. Lidt længere mod syd møder den rejsende den tvetårnede kirke i Fjenneslev, og ikke langt derfra ser man »den vackra og stilistiskt sofistikerade Bjernede« rundkirke. I Pedersborg nogle kilometer fra Bjernede har man fundet rester af yderligere en rundkirke, som synes at være indgået i et større borganlæg. Alt dette er ligesom klosterkirken i det nærliggende Sorø opført i det nye materiale, brændte teglsten, mellem midten af 1100-tallet og begyndelsen af 1200-årene. Omkostningerne ved dette for den tid enestående pragtbyggeri har i samtlige tilfælde været båret af ærkebiskop Absalon og slægtninge af ham.

De iøjnefaldende bygninger er, skriver forfatteren under overskriften »lämningar av ett elitkollektiv«, tydeligvis opført for at skulle falde i øjnene, især ved deres tårne, som på det tidspunkt symboliserede styrke. De er manifestationer af magt, de er »skrytkyrkor«, som skal gøre indtryk på medlemmer af bygherrens egen socialgruppe. Det har man i og for sig kunnet se længe, men forfatterens særlige fortjeneste er hans talent for at se ting i sammenhæng. Han tolker teglkirkernes og deres tårnes »skryt« som praleri ikke blot på vegne af bygherren, men af hans slægt, som forfatteren foretrækker at kalde hans kollektiv. På den måde kommer dette til ikke primært at dreje sig om, at bogen er illu-

streret med nogle smukke kirker, som den moderne turist kan besøge, men om, at de pæne kirker og deres tårne kan bringes i funktion som socialhistoriske kilder. Det er godt set af forfatteren. Og han går videre til på spørgsmålet, hvad kollektivet da havde at prale af, at svare: af magt. Man signalerede sin magt i forhold til konkurrerende kollektiver.

Medbringende den observation går forfatteren videre til sit opgør med den danske tradition. Dette gennemføres i form af en grundig og omstændelig disputatsmæssig gennemgang af alt, hvad forfatteren anser for relevant; men brugen af de røde kirkers vidnesbyrd til at spille bogens argument igennem en første gang er et fremstillingsmæssigt scoop.

Læseren får dermed fra starten et eksempel på, at den noget abstrakte problemstilling kan give sig konkrete udtryk. Det kan ende med røde mursten, når der i de europæiske samfund i 1100-tallet sker en omfattende politisk, social og kulturel forvandling, ved hvilken et fælles træk er, at den politiske magt mod slutningen af århundredet tenderer til at blive mere »formaliseret och hierarkisk till sin art«.

Gennemgangen af den danske forskningshistorie er stedse læseværdig, da forfatteren har en historiografisk åre. Hans måske vigtigste arbejdsinstrument er et skarpt blik for forskelle og ligheder i den hidtidige forskning. Ved at spørge: »Hvordan styredes landet i 1100-tallet?« og ikke: »Hvad udviklede landets styre sig til i løbet af 1100-tallet?«, bliver han opmærksom på, at alle historikere, der har beskæftiget sig med århundredet, er fælles om et »statcentreret evolutionsperspektiv« i behandlingen af politiske konflikter og magtrelationer. Danske forskere fremhæver, opdager han, kongemagtens og kirkens rolle inden for »udviklingsprocessen«. Med interessen ensidigt samlet om det nye og

fremadskridende skildrer vi alle, hvorledes de nye institutioner kongemagt og kirke optræder som modstandere til en bagstræbende tredje part, hvis rolle man giver til det verdslige aristokrati.

Som følge af denne ensidige interesse for det, der peger fremad mod staten, behandler danske historikere fortrinsvis det danske 1100-tal ved at se på dets sidste halvdel, dvs. tiden fra Valdemar den Store blev enekonge i 1157. Til dette år sætter man gennembruddet for formeringen af en egentlig statsdannelse. Tiden derefter fremstilles igen og igen under den erslevske overskrift »Valdemarernes storhedstid«.

Det giver sig, mener forfatteren, det udslag, at historikerne vurderer samfund og deres aktører som mere eller mindre civiliserede ud fra, hvor fremskreden statsdannelsesprocessen er. Et eksempel er, at Hal Koch i 1963 taler om Valdemarstiden som »en af de mest glansfulde og fremgangsrige, Danmark har oplevet« (s. 21). At den uskyldige svenske forfatter som følge deraf vist nok anser fænomenet Hal Koch for politisk konservativ, skal være ham tilgivet. Thi citatet bruges frem for alt til at dokumentere, at de danske fremstillingsforkærlighed for årtierne efter 1157 bundes i statsidealisme.

Som følge heraf kommer historikerne galt ind på kronologien i statens udvikling. Det er galt ikke at ville se ansatser til den før 1157, og det er endnu mere galt at opfatte udviklingen som så hurtig efter 1157, at den kan anses for afsluttet i og med 1100-tallet. En anden ejendommelig følge af, at de færreste har tillagt perioden før 1157 synderlig betydning, bliver, at min lille ungdomsartikel i og med, at den handler om kong Niels, der døde allerede 1134, tildeles en nærmest fremtrædende plads i forfatterens problemdiskussion. Til gengæld er 30 år så lang tid, at jeg ikke kan tjene nogen med at stå fast på hvert ord, jeg

skrev den gang. Blandt andet Breen-gaards opgør med »Weibull-syntesen« i 1982 og den ændrede forståelse af nekrologierne fra Lund indebærer, at tiden er vokset fra forestillingen om en tidligt udviklet kongemagt i Danmark.

Så kan man eventuelt tillige spørge, om der er noget forkert ved at interessere sig for, hvor staten kom fra. Degraderingen af statsevolutionisterne til at være blot én mulig retning blandt flere giver jo under alle omstændigheder forfatteren mulighed for at vælge et andet udgangspunkt. I mine øjne er hans valg af emne, der falder på den politiske kultur, lige så værdiløst som Hal Kochs, men måske mere frugtbar. Frugtbarheden vil afhænge af, om forskerne kan modstå fristelsen til med de ældre evolutionister at opkaste sig selv til forvaltere af den objektive sandhed. En sådan selvforståelse må imidlertid ligge forfatteren fjernt, når han definerer den kultur, han studerer, som »det mönster, som präglade den politiska interaktionen mellan olika individer och grupper« (s. 13).

For så vidt angår statsevolutions-tænkningen som værdisætter for historieforskningen, mener forfatteren (s. 23), at den går helt tilbage til Machiavellis udgivelse af *Il principe* i 1400-tallet (den kom da vist i 1513?). Op mod denne ærværdige skoledannelse sætter forfatteren et antal nulevende historikere, der rundt om i verden opfatter konflikter i 12. århundredes aristokrati som frugter af noget andet end af staten i svøb. De mener, at det ej heller er særlig overensstemmende med ånden i kilderne fra tidlig middelalder at ville finde ansatser til den feudale, hierarkiske samfundsmodel i dem. Med sådanne udgangspunkter nægter man at medvirke til, at teorier om senmiddelalderligt og tidligt moderne aristokrati presses ned over ældre perioder. Forfatterens noter er en guldgrube af indføring i denne diskussion.

Inspireret af den viser han os da venligt, men ubarmhjertigt, at dansk forsknings forestillinger om rammerne for 1100-årenes politik er problematiske. Den danske middelalderskoles medlemmer har, alt imens de førte arrogante interner diskussioner om detaljerne, bestyrket hinanden i grundopfattelsen om de tre partier. Hermanson hævder nok med rette, at man ikke før midten af 1200-tallet i kilderne kan finde den tredje part, et aristokratparti. Det er en af begrundelserne for Hermansons nye sprogbrug, i hvilken han mener at komme virkeligheden nærmere ved i stedet at tale om »elitekollektiver«. Dette lidet mundrette ord skal erstatte betegnelsen slægt. At forestille sig, at det kan lykkes, kræver vist optimisme. Men meningen er god nok. For så vidt angår konsekvenserne for opfattelsen af landets styre i tiden op til 1130, formulerer forfatteren sig prisværdig klart, da han søger en forklaring på titlen »bryde« i sammenhængen »kongens bryde«. Hal Koch spurgte, skriver Hermanson, om bryderne mon ikke er øvrighedens lokale repræsentanter. Hermanson selv spørger, om de ikke helt enkelt er øvrigheden (s. 78).

Statsevolutionismens achilleshæl er forståelsen af krigene i 1130'erne. De parter, der førte an i borgerkrigene omkring Knud Lavards død, kan vanskeligt kategoriseres som mere og mindre reaktionære eller fremtidsorienterede. Der er tale om grupper af personer, der alle tilhører overklassen. Det vil måske selv forhærdede statsevolutionister indrømme.

Hermansons pointe er imidlertid, som jeg forstår ham, at hans tolkning af kilderne sker ud fra en ændret opfattelse af middelaldermennesket. Konflikten mellem Knud Lavard og Magnus Nielsen kan Hermanson ikke gå med til at betragte som et personligt opgør mellem to ambitiøse yngre medlemmer af

kongehuset, der begge tænkte deres i anledning af, at kong Niels efterhånden var en ældre herre. Det danske rige havde nemlig endnu ved tiden o. 1130 ikke ét, men flere af de politiske centre, som Hermanson betegner som elitekollektiver. Medlemmerne af et kollektiv er for manges vedkommende blodsbeslægtede aristokrater, men andre kan også optages. Kollektivet yder den beskyttelse, stormænd har brug for i et næsten øvrighedsløst samfund. En konflikt med et individ kan derfor ikke isoleres, men bliver en konflikt med hans kollektiv. Den danske elite rummede på det tidspunkt tydeligvis flere sådanne kollektiver. Det kendteste eksempel er Hvideslægten, som Hermanson foretrækker at betegne som skjalmkollektivet. Hvis kollektiverne tørnede sammen, blev der ufred; en ufred, der også fik konger og biskoper som deltagere, thi de havde rundt om i det danske rige kun den indflydelse, de fik som tilhørende et bestemt elitekollektiv og dets netværk.

Et andet kollektiv er trundslægtens, som synes at beherske et netværk, hvorfra man valgte de to første ærkebiskoper. Kirkens dignitarer var da, skriver forfatteren, en del af eliten og måtte handle, som deres netværkers interesser bød dem. Den sjællandske stormand Peder Bodilsen er hovedfigur i et tredje elite-netværk. Og der var givetvis flere i andre landsdele.

Lauritz Weibull hævdede i sin tid, at en middelalderlig magnat var tvunget til at optræde som et rationelt, kalkulerende magtvæsen, der udelukkende handlede ud fra ønsket om personlig vinding. Mod dette synspunkt opponerer Hermanson med sin netværksteori og fastholder, at i 1130'erne var individet også gruppelem og måtte handle ud fra, hvad der betegnes som dets sociopolitiske situation: »Et individs politiske agerande avgjordes således i stor utstrækning av ett överbäggande av den

respons handlingen kunde förväntas få inom ett eller flera sociala nätverk.«

Forfatteren rejser selv spørgsmålet, om kollektivteorien skaber behov for en mere elaboreret ny terminologi uden at finde anden løsning end, at selv en meningsfuld kategorisering som f.eks. patron-klient-forhold eller gudforældreskab let trækker anakronistiske forestillinger med sig (s. 183). Risikoen er, siger han, at man med begrebsapparatet kommer til at eliminere selve kernen i det problem, man undersøger. Det forekommer et sobert, selvkritisk standpunkt, som må respekteres. På den anden side er vel spørgsmålet, om en bevidst terminologi ikke har det fortrin, at den synliggør en komparation, som under alle omstændigheder finder sted. Den synes legitimeret i og med, at historikerne har forladt den positivistiske selvforståelse. Så er der egentlig, når man ved, hvad man gør, noget galt ved at komparere? Det har i hvert fald formidlingsmæssige fordele at søge bevidst sammenligning med noget for læseren bekendt.

Det tjener Hermanson til ære, at han ikke viger uden om, at det umiddelbart volder hans hovedtese visse problemer, at en stat med regeringsapparat og institutioner også efter hans mening findes i 1200-tallet. Hvordan kan det pludselig gå til? Forfatteren ser problemet og byder på en forklaring. Han påpeger selv, at man i de kongelige diplomers arengar, som Nanna Damsholt har undersøgt, allerede i 1100-tallet møder forestillingen om en relativt enevældig konge af Guds nåde. Dette er imidlertid, argumenterer Hermanson, propaganda og ikke beskrivelse af den danske virkelighed. Den mener han snarere at finde hos Saxo.

Forfatterens Saxotolkning får på denne måde en afgørende plads i argumentationen. Med hans egne ord indebærer den, at »syftet med Gesta Dano-

rum förefaller ha varit at visa de valdemariske kungerna vilken stor betydelse skjalmkollektivet hade för kungafamiljens framgångar» (s. 248). Sådan kan man godt læse Saxo, når man har brug for det til at vise, at Saxo var en særdeles lunken tilhænger af en institutionaliseret kongemagt. Saxos ideal er for denne opfattelse konger, der regerer ved hjælp af rådslagning med deres venner i kollektivet.

Denne tolkning af Saxos værk som et storslået minde over en styreform, der går på hæld, lader sig i hvert fald vanskeligt falsificere. Kongebrevens bombastiske fyrsteideologi mener forfatteren som nævnt at kunne bortforklare. Det samme gælder den omstændighed, at kongebrevene omhyggeligt blev undertegnet af fremtrædende vidner fra alle rigets dele. Det tolker forfatteren således, at kongens ordre for at få gyldighed skulle sanktioneres af eliten i hele riget. »Magnaternes namnunderskrifter indicerar kungens behov av stöd, vilket pekar mot det kollektiva styre som kommer till uttryck i Saxos GD«, hedder det på sidste side.

Saxo er genstand for en veritabel renaissance i disse år, hvor mere end en publikation om året bruger ham som central kilde. Det kan synes, som om hver bruger formulerer sin egen Saxo-tolkning. Det bunder i den gamles utrolige mangfoldighed, som ganske vist også medfører, at den enkelte forsker kan slippe godt fra at bortdømme besværlige kildesteder. Et eksempel er Hermansons note 155, hvor der argumenteres for, at det er en fri konstruktion fra Saxos side, når han lader kong Niels afsætte jarlen Elif for landsforræderi. Deri kan Hermanson godt have ret. Men kildestedet afvises med den begrundelse, at det ikke stemmer med Hermansons billede af Niels. Forfatteren kunne lige så vel have erklæret sin hypotese for falsificeret af kildestedet.

Hermansons Saxobillede, hvori *Gesta Danorum* skal tjene som redskab for en nostalgisk bestræbelse på at holde en politisk kultur i live, forekommer trods sådanne bagateller i det væsentlige velbegrundet. Det samme gælder hans synspunkt, at i Danmark forblev omstruktureringen af fyrstematgen mest teori, så længe 1100-tallet varede. Det hindrer næppe heller, at teser som det nævnte Saxobillede kan kalde debattører frem.

Thi med nationens og statens alder røres helt åbenbart ved kontroversielle værdier. Under kampagnen op til det seneste referendum om suverænitetssafgivelse til EU afsluttede således en partileder en lang debataften på en tv-kanal med en indtrængende appel til folket om ikke at svigte vor tusindårige gode danske krone. Det vidner om, at politikere kan bruge historien, når de vil nå vælgernes værdiforestillinger. Vælgerflertallets afvisning af den fælleseuropæiske euro ved folkeafstemningen tyder på, at demagogerne ikke appellerer forgæves. Det er i sammenhængen mindre interessant, at politikeren afslørede sin totale uvidenhed om, at kronemønten blev indført i 1875. Til gengæld er det åbenbart, at der i offentligheden findes historiske teorier, som faget bør anse sig for kaldet til at tage alvorligt.

Vor histories længste linjer er da efterspurgt. Bytter vi imidlertid den traditionelle forestilling om en dansk stat i 1100-årene ud med Hermansons ide om et antal hinanden bekæmpende elitekollektiver, er der næppe meget Danmark tilbage at skrive historie om. Hvordan kan man således forestille sig et antal kollektiver udgøre et rige med sammenhængskraft? Hvorfor skulle just de gennem århundreder udgøre en politisk enhed? Måske kan der gives en forklaring; men jeg kan ikke finde den. Bliver vi ikke nødt til at sætte Danmarks reelle tilblivelse så sent som o. 1200?

I anledning af Hermansons alt andet end harmløse afhandling om et dansk emne forekommer det passende at fremføre nabolandets anerkendelse og gratulation for en dristig præstation. Især naturligvis til forfatteren, men også til det svenske akademiske system for endnu et flot produkt fra dets doktorgradsordning. Den foreliggende bog er et eksempel på, at den svenske ordning gør det muligt for lovende forskere at omsætte nye ideer i en afhandling, mens de endnu er nye, og mens forskeren endnu er ung og hjernen frisk. Danske udtalelser om, at prisen for den svenske ordning er mange rigeligt afrettede doktorer, må efter en afhandling som Hermansons primært tages som en oplysning om rønnebærenes surhedsgrad.

Om Lars Hermansons afhandling vil meget kunne siges; men et velafrettet masseprodukt er den i hvert fald ikke. Dens fremkomst er en nordisk begivenhed allerede af den grund, at i 1100-årene var Skåne lige så dansk som Jylland; men også fordi den svenske kildekritiske skole omkring brødrene Lauritz og Curt Weibull spillede en afgørende rolle for det 20. århundredes nyvurdering af kilder og synspunkter vedrørende dansk middelalder.

Forsvaret ved Göteborgs Universitet den 9. juni 2000 har sikkert også været væsentligt for debatten. Anmelderen ville gerne have været stede, men anede ikke bogens eksistens. Kunne de nordiske historiske institutter ikke genoptage den praksis at orientere hinanden om af-

handlinger, før de henholdsvis »forsvares for doktorgraden« og »framlægges til offentlig granskning«? Det ville være et stort fremskridt for få penge. Thi bøger som Hermansons har den egenskab, at de starter samtaler, som kan fortsættes.

De nordiske landes placering i fremtidens Europa tegner sig uvis, og historikerne har en lang tradition for at komme med, hvad historiografen Ellen Jørgensen kaldte indlæg i tidens proces, og for herunder især at tage sig af visionerne. Det kræver ikke overdreven spådomskunst at forestille sig, at Nordens beboere i den sammenhæng får brug for træning i kunsten at se os selv både indefra og udefra. Hermanson indlægger sig da fællesnordisk fortjeneste ved med historiografisk skarphed at bryde op fra en isolationistisk forskningstradition. Som venligt sindet, men let undrende nabo, iagttager han Danmark udefra, både fra Sverige og fra Europa. Det har næppe været ligetil at håndtere to nye indfaldsvinkler; men det har altså kunnet lade sig gøre. Mange historikere arbejder for tiden på at bryde ud af isolationismen under synsvinklen Danmark i Europa. Måske ville det være en givende ide for flere end Hermanson at afprøve tankemodellen Norden i Europa eller Europa i Norden. Opgaven vil være at udfolde fornøden iderigdom.

Hvad bliver mon det næste fra Hermanson? Kedeligt bliver det næppe. Skulle han gå hen og skrive en lige så brugbar bog, bør han udstyre den med et register.